

AFYONKARAHİSAR EMRE SULTAN ZÂVİYESİ VE TÜRBEŞİ

SEVGİ PARLAK*

Giriş

Araştırmaya konu olan zâviye ve türbe, Afyonkarahisar'ın İhsaniye İlçesi'ne bağlı Döğër Kasabası'nda, Döğër Çayı'yla beslenen Emre Gö-lü'nün güneydoğusunda, Frig Kaya Anıtları'nın yakınındadır.

Afyonkarahisar ilk çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Ege kıyılarından doğuya doğru uzanan iki kral yolundan birisi Dinar'dan, diğeri Çay'dan geçmektedir¹. Osmanlı döneminde de bir kolu İstanbul'dan diğeri Bursa'dan çıkan ve Anadolu'yu çaprazlama geçerek Şam'a ulaşan ticaret yolu, Kütahya-Afyonkarahisar-Akşehir-Konya-Adana istikametinde uzanmaktaydı². Bu bölgedeki yerleşimin tarihi yaklaşık olarak M.Ö. 3000 yıllarına kadar geriye gitmektedir³. Bölgede Türklerden önce Hitit, Frig, Pers, Roma ve Bizans egemenliği görülmüştür. 1071'den sonra Türkler Afyonkarahisar'a yerleşmeye başlasa da, ancak Miryakefelon Muharebesi'nin (1176) kazanılmasından hemen sonra şehirde Türk iskânı hız kazanabilmiştir. İlk yerleşmelerse konar-göçer hayat tarzı ile kır kesiminde başlamıştır⁴.

Emre Sultan Zâviyesi'nin bulunduğu ilçe olan "Döğër" adına, Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılın ikinci yarısına ait eserinde "yirmi iki Oğuz boyundan biridir" şeklinde rastlanılmaktadır⁵. Memluk müelliflerinden

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Güzel Sanatlar Bölümü Başkanlığı, Kuyucu Murat Paşa Medresesi, Posta Kodu: 34134, Vezneciler, İstanbul/TÜRKİYE, e-mail: sevgiparlak@yahoo.com.

¹ Halit Çal, "Tarih İçinde Afyonkarahisar Şehrinin Fiziki Gelişimi", 3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1993), Afyonkarahisar 1994, s. 302.

² Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986, s. 23.

³ Süleyman Gönçer, Afyon İli Tarihi, C. I, İzmir 1971, s. 28-29; H.Tahsin Uçankuş, "Başlangıçtan İkinci Bin Yılı Sonuna Kadar Afyon'un Uygarlık Tarihi", Tarih İçinde Afyon, Afyon 1982, s. 7-8.

⁴ Üçler Bulduk, XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sâhib Sancağı, Ankara Üni. Sos. Bil. Enst. Tarih A.B.D., Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara 1993, s. 30-31.

⁵ Kaşgarlı Mahmud, Divân-ı Lügat-it Türk, (terc. Besim Atalay), C. I, 1939, s. 57; Faruk Sümer, "Döğërlere Dair", Türkiyat Mecmuası, C. X, İstanbul 1953, s. 139.

Şemsüddin Muhammed b. İbrahim el-Cezeri (1260–1339) ise Döğeler'in Selçuklu fütuhata katıldıkları bilgisini vermektedir⁶.

Emre Sultan Zâviyesi'nin bulunduğu çevre pek çok araştırmacının ilgisini çekmiş olmasına karşılık, çok azı Emre Sultan Zâviyesi ve Türbesi'ne değinmiştir. John Sanderson (1597), W.M. Leake (1800), K.A. Oliver (1796)⁷, L.de Laborde (1837–1862), C. Texier (1833–1837) ve W.M. Ramsay buralarda yolculuk yapan ve izlenimlerini aktaran araştırmacılarıdır. W. M. Ramsay 1887 yazında, bir buçuk saatlik bir yolculukla Duwer'e (Döğler) gelmiştir. Burada kendilerini türbeye götürecek bir rehber bulduklarını, türbenin Arslan Kaya'ya çok yakın olduğunu ve burada yatan kişinin "Dede" adıyla bilindiğini fakat türbeyi küçümsemesi nedeniyle bu zatın tam adını sormadığını, bu sebeple de pişmanlığını dile getirmektedir. Ayrıca bu kimsenin kutsal sayıldığını ve mucizevi güçlerinin olduğuna inanıldığını ifade eder⁸.

Emre Sultan Köyü ve Zâviyesi'yle İlgili Arşiv Belgeleri

Afyonkarahisar Şer'i Mahkeme Sicilleri'nde, "*Zâviye-i Emre Sultan der Karye-i Emre Sultan nam-ı diğler Döğler*" diye bir kayıt bulunmaktadır. Sicil kayıtlarına göre: 1781 (H. 1195–96) yılında Afyonkarahisar mutasarrıfı olan Bekir Paşa, Emre Köyü'nden 11 kişiyi gizli ayın ve şekavetle suçlayarak, öldürüp başlarını İstanbul'a yollamış, bu faciaya karşı gelen halkı da Emre Sultan Zâviyesi'ne kapatıp yakarmış ve mallarını gasp etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak sadrazamın ve Anadolu valisinin mektupları bulunmaktadır. Bu olay üzerine Mutasarrıf Bekir Paşa Tekirdağ'a sürülmüştür. Bundan sonra da Emre Sultan Köyü'nün ortadan kalktığı tahmin edilmektedir. Konuyla ilgili olarak ne merkezi hükümetin ne de Afyonkarahisar'daki makamların ciddi bir şey yapmadıkları, kayıtlardan dertlerinin köylüden ve zâviyeden kalan malların paylaşımı olduğu anlaşılmaktadır⁹.

⁶ Sümer, a.g.m., s. 141.

⁷ Zeki Cemil Arda, "İsviçre Kütüphanesindeki Seyahatnameler ve K.A. Olivier Küçük Asya Seyahatnamesinde Afyon-Kütahya İzlenimleri", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu (28 Ekim-1 Kasım 1985)*, Eskişehir 1987, s. 380–383, 386–387.

⁸ W.M.Ramsay, *Impressions of Turkey During Twelve Years' Wanderings*, London 1897, s. 70–71.

⁹ Edip Âli Baki, *Afyonkarahisar'da XVII., XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden*, Afyon 1951, s. 20–24; Edip Âli Baki, "Afyon'da Eski Zamanlarda Asayiş", *Taşınar*, s. 140–141, Ekim 1946, s. 357–359; Ömer Fevzi Atabek, *Afyon (Vilâyeti) Tarihçesi*, (haz. Yrd. Doç.Dr. Turan Akkoyun), Afyon 1997, s. 126–130.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler, yapının tarihinin tespitinde büyük önem taşımaktadır¹⁰. Cevdet Evkaf, 36 dosya, 1755 gömlek numaralı, 7 Rebiülahir 1197 tarihli iki adet belgeden birincisinde, Karahisar-ı Sâhib Kazası'nda Şehrâbâd Nahiyesi'nde tesis edilmiş, Bektaşî Tarikatı'na ait zâviyelerden, "Yaylacı Çoban Emre Sultan Zâviyesi"nin ve vakfının eskiden beri "Hacı Bektaş-ı Velî Zâviyedârlığı"na şart iken, bir süre önce vakfın şartına aykırı olarak kadı arzı ile "Es-Seyyid Abdullah"a berat ettirildiğinden bahsedilmektedir. Bunun üzerine, Bektaşî Tarikatı'ndan Es-Seyyid Mehmed Ali Dede (El-Bektaşî) isimli dilekçe sahibi kayıtların incelenmesini istemekte, zâviyenin vakfın şartı gereğince Anadolu Kazaskeri ilamıyla kendisine tevcih olunduğuna ve elinde berat bulunduğuna değinmektedir. Es-Seyyid Mehmed Ali Dede, bu dilekçesiyle zâviyeyi tekrar üzerine alabilmek için gerekli beratın kendisine verilmesini talep etmektedir. İkinci evrakta yukarıdaki dilekçeye cevap verilmiş ve sorun çözülmüştür. Bu belgeden öğrendiklerimizi şu şekilde özetleyebiliriz: Belgede kanuna aykırı olarak, kadı ilamıyla zâviyenin zaptedilmek istendiğinden, bu kimsenin Bektaşî Tarikatı'na mensup olmadığından, bu sebeple de zâviyeyi harap bir duruma sokarak haksızlık ettiğinden bahsedilmektedir. Devlet merkezindeki vakıf kayıtlarında, Karahisar-ı Sâhib Emre Sultan Köyü'nde, merhum Yaylacı Emre Sultan Vakfı'nın, Sarıcaova (veya Sarıca Abdal) Mezrası Mutasarrıfı Mehmed Dede'nin çocuksuz vefat ettiğinden, bu zâviyenin adı geçen mezrasının sahipsiz kaldığından bahsedilmektedir. Bunun üzerine de 96 Şaban-ı'nın sonunda verilen bir beratla Seyyid Abbas mutasarrıf olmuştur. Bu kişi de Kütahya'da misafir iken vefat etmiş ve mezra tekrar mutasarrıfsız kalmıştır. Yeni mutasarrıf Hacı Mehmed de çocuksuz vefat etmiş, bu görev yine boş kalmıştır. Bunun üzerine de Kütahya Kadısı Hacı Mehmed'in arzıyla zâviye ve vakıfları Es-Seyyid Abdullah'ın üzerine kayıt edilmiştir. Yapılan inceleme sonucu da bu zâviyenin Hacı Bektaş-ı Velî evladına verilmesi vakfın şartı olduğu anlaşılmış ve Anadolu Kazaskeri kararıyla Es-Seyyid Abdullah'tan alınarak Bektaşî Tarikatı'ndan Es-Seyyid Mehmed Ali Dede'ye (yukarıdaki dilekçenin sahibine) verilmiştir (7 Rebiülahir sene 1197). Bu belgenin kenarında ise tekke hakkında çok daha önemli bilgiler bulmaktayız. Buna göre; Karahisar-ı Sâhib livası Kırhisâr Nahiyesi'ndeki zâviyeye tâbi Çoban Emre

¹⁰ Selami Akkan, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Afyon'daki Vakıf Hizmetleri*, Süleyman Demirel Üni., Sos. Bil. Enst. İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999, s. 85-86'da, zâviye ile ilgili belgelerden sadece 1755 ve 20258 gömlek numaralı olanların kısa özetlerini vermiştir.

Köyü, Sultan Mehmed Han'ın beratıyla Emre Bey oğlu Seydi mutasarrıf iken iptal edilerek berat verilmiş, Bey Emre Mezrasıyla mezkûr zâviye tumara verilmiştir. Daha sonra Sultan Abdülhamid (1774-1789) tekrar bunları vakıf haline dönüştürmüş ve evladından Derviş Hacı Bayram ve Hasan'a müşterek vermiştir.

Bu kişilerin defter-i köhneye göre hala mutasarrıf olduklarını, Musa Seydi, Baba Seydi, İbrahim Seydi, Hüseyin Seydi, Mustafa Seydi ve Paşa Baba'nın da eski deftere göre mutasarrıf olarak kayıtlı olduklarını anlamaktayız. Burada üzerinde asıl durulması gereken bilgilerden en önemlisi, Sultan II. Mehmed zamanında, zâviye mensuplarından, zâviyeye adını veren Emre Bey oğlu Seydi'ye berat verildiğinin anlaşılmasıdır. Bu durumda zâviyenin 1451-1481 tarihleri arasında faal olduğu anlaşılmaktadır. Zâviyenin ilk inşa tarihinin de bu tarihlerden öncesinde aranması gerektiği anlaşılmaktadır.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Cevdet Evkaf, 400 dosya, 20258 gömlek numaralı ve 7 Rebiülahir 1254 tarihli belge, zâviyenin vakfı olan Sarıcaova Mezradârlığı'nın tevcihi hakkındadır. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Cevdet Evkaf, 144 dosya, 7156 gömlek numaralı 24 Ca 1253 tarihli belge ise Emre Sultan Köyü'nde, Yayılcı Emre Sultan Vakfı'na bağlı Sarıca Emre (Sarıcaova) Mezrası'nın mezradârlığı, Müderris Es-Seyyid Süleyman bin Ali'nin vefatından sonra Karahisar-ı Sâhib Müftüsü Ali Efendi'nin kendi üzerine geçirtmesi sebebiyle Es-Seyyid Süleyman bin Ali tarafından mahkemeye verilmesi, Karahisar-ı Sâhib Müftüsü Ali Efendi'nin üzerinden mezradârlığın alınarak Es-Seyyid Süleyman bin Ali'nin beratının yenilenmesi yönünde Kütahya Kadısı El-Hac Mehmed Şakir'in ilamıdır.

Emre Sultan Zâviyesi ve Türbesi'nin Mimari ve Süsleme Özellikleri

Emre Sultan Zâviyesi ve Türbesi¹¹, Emre Gölü'nün kenarında, kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır (Res. 1-2). Zâviyenin adıyla anılan Emre Sultan Köyü'nde mimari anlamda başka herhangi bir ize

¹¹Ertan Daş, *Afyon'daki Türk Anıtları*, Ege Üni. Sos. Bil. Enst. Arkeoloji ve Sanat Tarihi A.B.D., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997. Afyon konulu bu tezde sadece il merkezindeki türbelere değinilmektedir.

Mehmet Güneş, *XIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sâhib Sancağı (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, Gazi Üni. Sos. Bil. Enst. Tarih A.B.D., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003. Tezde yalnızca il merkezindeki tekke ve zâviyelere değinilmiştir.

rastlanmamakta, yüzeyde bu yerleşime ait sadece seramik parçaları görülmektedir.

Zâviye, türbenin güneyindedir. Temel seviyesine kadar yıkıktır. 20,60x9 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Fakat planının detayları konusunda çok fazla şey söylenemez. Yalnızca, güney uçtaki mekânlardan iki tanesinin bazı duvarları kısmen seçilebilmektedir. Bunlardan 1 nolu mekânın, 3,1x3,1 m. boyutlu kare bir mekân, 2 nolu mekânın ise 3,9x3,1 m. ölçüsünde, dikdörtgen planlı bir mekân olduğu anlaşılmaktadır.

Zâviyenin kuzeyinde kalan türbe, 10,80x6,60 m. ölçüsünde dikdörtgen planlı bir yapıdır (Res. 2). Türbeye giriş, güney cephesindeki, mermerden bir söveye sahip kapı açıklığından sağlanır (Res. 3). Bu söve, Türk dönemi öncesine büyük olasılıkla da Bizans dönemine ait bir yapıdan devşirilmiş olmalıdır. Kapının hemen üzerinde, biri kare diğeri yatık dikdörtgen iki adet boşluk göze çarpar. Giriş kapısının hemen önünde, küfeki taşından, kare formulu ve kırılarak dört parçaya ayrılmış, üzerinde “**El-mülkü Lillah**” / “**Mülk Allah’ındır**” [الملك لله] yazılı bir taş yer almaktadır (Res. 4). Ne yazık ki bu bir kitabe değildir. Yapının tarihini aydınlatmamaktadır. Taşın iki alt köşesinde daire rozetleri yer almakta ve devşirme olduğu anlaşılmaktadır. C.H.E. Haspels, Frigya bölgesi hakkındaki kitabında bu taşta değinmekte, üzerindeki yazının Selçuklu veya büyük olasılıkla da Selçukludan hemen sonraki bir döneme ait olabileceğinden bahsetmektedir¹². H.B. Kunter’in, “Yunus Emre” hakkındaki kitabında yer alan fotoğrafta, bu taşın kapının üzerindeki yatık dikdörtgen boşlukta (en üstteki bölüm) yer aldığı görülmektedir¹³. Haspels, kapının hemen üzerindeki kare boşlukta ise köylülerden öğrendiğine göre, kuş kabartmalı mimari plastik taş bir levhanın olduğunu ve yakın zamanda bu levhanın kaybolduğunu ifade eder¹⁴. Muhtemelen bu taş levhayla türbenin içindeki, henüz sözünü etmediğimiz diğer parçalar yakın çevredeki bir Bizans yapısından devşirilmiş olmalıdır.

Türbenin kuzey cephesi tamamen sağırdır. Batı ve doğu cephelelerinde ise birer adet çörten, iki adet mazgal tipi pencere bulunmaktadır (Res. 5).

¹² C.H.Emilie Haspels, *The Highlands of Phrygia*, C.I, New Jersey 1971, s. 274.

¹³ Halim Baki Kunter, *Yunus Emre, Bilgiler-Belgeler*, 2. Baskı, Eskişehir 1991, s. 39, fot. 63; ayrıca bkz. s. 54-56.

¹⁴ Haspels, *a.g.e.*, s. 222.

Türbe, boyuna bir örgü tekniği kullanılarak, yuvarlak kemerli bir beşik tonozla örtülmüştür (Res. 6). Bu tonozun tam merkezinden, kesme taş örgülü bir destek kemeri geçmektedir. Dört sıra tuğla, bir sıra taş örgülü kemerin iki yanda sütunlara oturduğu anlaşılmaktadır. Bugün türbenin zemininde yatan sütun ve sütun başlıkları, destek kemerinin altındaki taşıyıcı ve dekoratif elemanlardır. Türbenin zemininde yatan üç adet sütun başlığından ikisi oluklu (yivli/çanak biçimli) tiptedir. 5. yüzyıl sonu ve 6. yüzyıl başına ait bu tür sütun başlıkları, Anadolu'da, Antikçağ'da, Trajan [(Marcus Ulpius Nerva Traianus (M.S. 98-117)] döneminden beri kullanılmaktadır¹⁵. Bu iki başlıktan birinin büyük bir kısmı sağlamken diğeri büyük ölçüde tahrip olmuştur. Üçüncü başlık ise Dor nizamındadır. Sütun başlıklarının üzerine oturduğu iki adet mermer sütun ise birbirinin boyut ve form olarak aynısıdır (Res.7). Yılankavi formlu sütunların dar yüzlerinin köşeleri yuvarlatılmıştır. Sütun başlıklarıyla sütunların kesitleri birbirine uydurularak kullanılmaya çalışılmıştır. Türbenin içinde, üzerinde iki adet kemer izi bulunan, korkuluk levhası olması muhtemel bir parça daha bulunmaktadır. Türbenin kapısının önünde, mermerden bir levhaya daha rastlanılmaktadır. C.H.E. Haspels, türbede gördüğü fakat bugün yerinde olmayan başka devşirme mermer parçalara da değinmektedir. Bunlardan biri üzerinde haç motifi (St. Andrew haçı) bulunan ve kapı eşiği olarak kullanılmış olan levhadır¹⁶.

C.H.E. Haspels¹⁷ ve M.S. Devrim¹⁸ türbedeki mezarlar hakkında bilgi vermektedir. Haspels, sıra halinde altı adet ahşap sandukadan bahsetmiştir. Devrim, türbe hakkında bilgi vermezken türbenin içindeki arka arkaya sıralı mezarların bir fotoğrafını vermektedir. Bu mezarların çamurla sıvalı oldukları, ayak ve baş kısımlarında devşirme taşlar kullanıldığı görülmektedir. İncelememiz esnasında içeride kazılmış çukurlara ve kemik parçalarına denk gelinmiş, sandukalara rastlanmamıştır.

Türbenin içinde duvarlar, içeriğinde hayvan kılı bulunan krem renkli bir sıva ile sıvanmıştır (Res. 8-9). Sivanın üzerinde, baskı tekniğiyle yapılmış soyut ve natüralist çiçek desenleri (rumiler, palmetler ve laleler) ve “Allah” [الله] yazıları yer almaktadır.

¹⁵ Benzer örnekler için bkz. Ebru Parman, *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002, s. 181, lev. 109, fot. 140; s.189, lev. 118, fot. 157-158; s. 193, lev. 124, fot. 167-168; lev. 133, fot. 183 a.

¹⁶ Haspels, *a.g.e.*, s. 222.

¹⁷ Haspels, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁸ M. Saffet Devrim, *Şu Bizim Belde (Afyon-Kütahya-Eskişehir İllerinde Araştırmalar)*, Ankara 1975, s. 177.

Türbenin duvarlarında alt sıralarda daha büyük boyutlu olmak üzere kesme taş malzeme kullanılmıştır. Üst sıralarda ise daha ufak ve yine farklı boyutlara sahip kesme taş malzeme tercih edilmiştir. Bu durum taşların devşirme olmasıyla veya yapının yarı yüksekliğinden yukarısının sonraki bir döneme ait olmasıyla alakalı olmalıdır. Türbenin tonoz örgüsüyle, tonozu destekleyen kemerde bazı onarımlar yapılmıştır. İçte ve dıştaki kesme taş örgününün arası moloz dolgudur. Bu duvar tekniği tüm Türk beyliklerinin en önemli yapılarında, duvarların iç ve dış yüzeyleri kesme taş, arası moloz taş ve harç dolgu tekniği olmak üzere kullanılmıştır¹⁹.

Değerlendirme ve Sonuç

Afyonkarahisar'ın ilçelerinde özellikle de 13. ve 14. yüzyıllarda çok sayıda zâviye inşa edilmiştir. Bunların büyük bir kısmı Bektaşî Tarikatı'na aittir. Afyonkarahisar tarih boyunca önemli ticaret yolları üzerinde bulunması sebebiyle iskâna açık bir yerleşim yeri olmuştur. Moğol istilası öncesinde ve hemen sonrasında Afyonkarahisar'a, Orta Asya'dan çok sayıda derviş gelmiş ve zâviyeler tesis edilmiştir. Bunlar arasında Büyük Çobanlar'ın Göynük Köyü'ndeki Yargeldi Sultan, İşçehisar'ın İnlice (Seydiler) Köyü'ndeki Hasan bin Basri, Gazlıgöl Tekke Kayaören Köyü'ndeki Hayranbalı (Hayranveli) Sultan, Kağnıcılar (Karaca Ahmet) Köyü'ndeki Karaca Ahmet Sultan ve Sincanlı ilçesine bağlı Boyalıköy'deki Boyalıköy Zâviyeleri sayılabilir²⁰. Bu kuruluşların çoğu tarımla uğraşan dervişlere ait çiftlik türü zâviyelerdir. Devlet bu tür kuruluşlara vakıflar bağışlayarak genellikle heterodoks olan bu zümrelerle ılımlı bir ilişki kurmaya çalışmış, kırsal yerlerde kurulan bu tesislerin bazıları yoldan geçen insanların güvenliğini sağlamış ve ihtiyaçlarını karşılamıştır. Nitekim bir süre sonra, II. Murad bu zâviyeye 3-4 km. mesafede Döğre'de bir han tesis ederek, buradan geçen kervanların ve insanların ihtiyaçlarını daha kapsamlı bir şekilde karşılamayı amaçlamıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerse zâviyeye Sultan II. Mehmed zamanında (1451-1481) berat verildiğini, en azından bu tarihten beri vakfın şartı olarak Bektaşî Tarikatı'na ait bir zâviye olduğunu ortaya koymakta ve zâviyenin tarihini 15. yüzyıl ortalarına kadar geriye çekmektedir. Mimari özellikleri ise türbeyi daha erken bir döneme tarihlendirmemiz gerektiğine işaret etmektedir. Emre Sultan Türbesi, plan bakımından 13. yüzyılın özellikle ikinci yarısına ait türbelerle bazı

¹⁹ İlknur Aktuğ Kolay, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara 1999, s. 25.

²⁰ Gönçer, *a.g.e.*, s. 313-314.

ortak özellikler sergilemekte, bazı yönleriyle de onlardan ayrılmaktadır. Özellikle, Orta Anadolu'da yoğunlaşan eyvan tipi türbelerde, altta kriptta, üstte beşik tonozlu bir ziyaret katı bulunur. Alttaki kriptta kısmı mazgal tipi pencerelerden hava ve ışık almaktadır. Bu tip türbelerin dar cephelerindeki kemer bütün açıklığıyla dışarıya açılmakta, bu sebeple de üst katın cephelerinde genellikle başka pencere yer almamaktadır. Genellikle üst katın ortasından bir kemer geçmekte ve tonozu desteklemektedir. Emre Sultan Türbesi'nin bulunduğu İhsaniye ilçesinin merkez bucağına bağlı Osmaniye'deki Herdena Bahar Baba Türbesi, aynı ilçenin merkez bucağına bağlı Gazlıgöl Akvran (Akören) Köyü'ndeki Sıya Baba Türbesi, Afyonkarahisar Boyalıköy Külliyesi'ndeki eyvan türbe, Amasya Sultan Mesud Türbesi, Kastamonu Atabey Türbesi ve Niğde Beylerbeyi Türbesi bazı farklarla aynı plan şemasını sergileyen türbelerdir²¹.

Kastamonu Atabey Türbesi'nde artık iki katlı plan terk edilmiş, ikinci kat olmayınca üst kata çıkışı sağlayan merdivenler ortadan kalkmış, dolayısıyla da dış görünüşte dikine çizgiler zayıflamıştır. 14. yüzyıldan sonra ayrıca türbe cephelerinin yalınlaştığı görülmektedir. Niğde Beylerbeyi Türbesi'nde (1325) ön cephe bir paye ile ikiye ayrılmıştır. Amasya Sultan Mesud Türbesi'nde ise giriş cephesindeki kemerin içine bir kapı yerleştirilmiş ve böylece türbe eyvan olmaktan uzaklaşarak, bir bakıma dışa kapalı bir hale gelmiştir. Eyvan türbeler genellikle 13. yüzyılda belirmiş, 14. yüzyıl başlarına kadar gelişme göstermiş ve 14. yüzyıldan sonra yalınlaşmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Emre Sultan Zâviyesi'nin türbesi bu geçişi ortaya koyan ve dışa kapalı bir türbe örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kastamonu Atabey Türbesi'nde olduğu gibi tek katlı olarak, kriptasız inşa edilmiştir. İkinci katın olmayışı türbeye yatay bir görünüm kazandırmıştır. 14. yüzyıldan itibaren cephelerde görülen yalınlaşma burada da tekrarlanmıştır. Eyvan türbelerde sıkça karşılaştığımız destek kemeri Emre Sultan Türbesi'nin tonozunda da görülmektedir. Destek kemerinin örgüsünde görülen almaşık örgü, 14. yüzyıl mimarlığında, özellikle Beylikler ve Erken Osmanlı döneminde karşımıza çıkmaktadır. Eyvan türbelerin pek çoğunda olduğu gibi bu türbede de bir mihrap bulunmamaktadır.

Türbenin duvarlarını, baskı tekniğiyle yapılmış rumiler, palmetler ve oldukça zarif laleler bezemektedir. Aynı teknikle aralara da “الله”

²¹ Bu tip türbeler için bkz. Hakkı Önkal, *Anadolu'da Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996, s. 307-311; 314-318; 321-332; 335-342; 349-355; Metin Sözen, “Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler”, *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1968, s. 167-209.

(Allah) yazılmıştır. Afyonkarahisar Şer'i Mahkeme Sicil kayıtlarına göre: 1781'de, Emre Sultan Zâviyesi'ndeki kimseler ve bu zâviyeye tabi Emre Sultan Köyü'nün halkı, gizli ayin ve şekavetle suçlanarak mallarına el konulmuş, zâviye ve türbe yakılmış, 11 kişi öldürülmüş, 1781'deki bu olaylar sonucu Emre Sultan Köyü ortadan kalkmıştır. Ayrıca, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz belgede, 12 Mart 1783'de, zâviyenin vakıf şartında yer almasına rağmen, Bektaşî olmayan Es-Seyyid Abdullah'a berat ettirildiğinden, bu kişinin de Bektaşî olmadığından, bilerek zâviyeyi harap bir duruma soktuğundan bahsedilmekte ve Bektaşî Tarikatı'ndan Es-Seyyid Mehmed Ali Dede (El-Bektaşî), zâviyenin kendisine berat ettirilmesi için dilekçe vermektedir. Yapılan inceleme sonucu da zâviyenin, Hacı Bektâş-ı Velî evladına verilmesi vakfın şartı olduğu anlaşılmış ve Anadolu Kazaskeri kararıyla Es-Seyyid Abdullah'tan alınarak Bektaşî Tarikatı'na mensup Es-Seyyid Mehmed Ali'ye (dilekçe sahibine) verilmiştir (7 Rebiülahir sene 1197/12 Mart 1783). Dolayısıyla, hemen bu tarihten sonra, Es-Seyyid Mehmed Ali'ye teslim edilen harap durumdaki zâviye onarım geçirmiş olmalıdır. Zâviyeye ait odaların tam olarak hangi tarihte ortadan kalktıkları belli değilse de muhtemelen 1781-1783 yılları arasındaki bu olaylar esnasında olabileceği düşünülebilir. Muhtemelen zâviyede bir onarım yapılmasa da türbe bu tarihten sonra esaslı bir onarım geçirmiş olmalıdır. Bugün içerisinde gördüğümüz laleler de 1783'te, adı geçen kişiye teslim edildikten sonra yapılan, 18. yüzyıl sonu onarımından kalma bezemeler olmalıdır. Nitekim lale motifi 16. yüzyılda görülmesine karşılık, ağırlıklı olarak 17-18. yüzyıllarda görülen bir süsleme ögesidir. Ne yazık ki, özellikle de bu motiften dolayı pek çok araştırmacı, türbeden yola çıkarak zâviye kuruluşunu arşiv belgelerine başvurmadan doğrudan genellikle 17-18 ve hatta 19. yüzyıl eseri olarak kabul etmişlerdir²².

Zambak grubundan iri yapraklı ve soğanımsı bir çiçek olan lâle²³, Türk süsleme sanatında sıkça ve severek kullanılmıştır. Zâviyenin bir

²² A. O. Uysal, "Afyon, Kütahya ve Denizli Çevresinde Araştırmalar", *Türk Etnografya Dergisi*, S. XX, Ankara 1997, s. 78-79. A.O. Uysal, zâviyeyi 17.-18. yüzyıllara tarihlemektedir. Makalede, amacının şimdiye kadar üzerinde durulmamış bazı yapıları sadece tanıtmak olduğunu ifade eder. Mustafa Karazeybek, "XVI. Yüzyılda Varolan Zâviyeler" ve "XIX. Yüzyılda Varolan Zâviyeler", *Afyonkarahisar Kültürü*, C. I, Afyon 2001, s. 417, 418, 421'de, Emre Sultan Zâviyesi'nin 16. yüzyılda var olduğu ifade edilmektedir.

²³ Lâle hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Zeki Çelikkol, Alexander de Groot ve Ben J. Slot, *Lâle ile Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara 2000; Turhan Baytop - Cemal Kurnaz - F. Çiçek Derman, "Lâle", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 79-81; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Kitap Sanatında Naturalist Üslupta Çiçekler*, İstanbul 1986, s. 355-357; Michiel Roding-Hans Theunissen, *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, İstanbul 1993; E.H. Ayverdi, *18. Asırda Lâle*, Haz. M. Uğur Derman, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006.

parçası olan, muhtemelen kurucusu Yaylacı Çoban Emre'ye ve müritlerine ait türbenin duvarlarında bezeme unsuru olarak kullanılmış olan lale motifi, içerdiği mistik ve sembolik anlamlar nedeniyle zâviye kuruluşunda kullanımı uygun düşen ilgi çekici ve anlamlı bir uygulamadır²⁴.

İncelediğimiz zâviye, kent merkezlerindeki sadece ayin ve ibadetle meşgul olan ve sadaka ile geçinen derviş ve şeyhlerin aksine kırsal kesimde boş topraklarda yerleşen, sahip olduğu bağ ve bahçeyi ekerek ve hayvancılıkla meşgul olarak batıya doğru genişleme siyasetinde çaba sarf eden zümrelere ait bir tarikat yapısıdır. Büyük olasılıkla 14. yüzyılın sonunda inşa edilmiş, başlangıçtan beri heterodoks, arşiv belgelerine göre en geç Sultan II. Mehmed döneminden beri Bektaşî Tarikatı'na tabi olduğu tüm bu değerlendirmelerin ışığı altında söylenebilir.

²⁴ Lale, Orta Asya kaynaklı olduğu ve Türkler tarafından Anadolu'ya getirildiği düşünülen bir çiçektir. Aslında bu çiçeğe Anadolu'da, 12. yüzyıldan beri rastlanmakta ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (1203-1273) bu çiçeğe şüirlerinde sık sık değinmektedir. (Beşir Ayvazoğlu, *Ateş Çiçek Lâle*, İst. Büyükşehir Bel. Kültür A.Ş. Yay., Kasım 2003, s. 2-4; Kaya Üçer - Münevver Üçer, *Lâle-i Münveverâm*, İstanbul 2006, s. 16-20).

Lâlenin Anadolu'dan Avrupa'ya ilk olarak hangi tarihte götürüldüğü tam olarak bilinmese de Avusturya-Macaristan imparatorunun Kanuni Sultan Süleyman nezdindeki büyükelçisi Ogier Ghiselin Busbecq'in Avrupa'ya götürdüğü bitkiler arasında lale soğanının da olduğu düşünülmektedir. 16-18. yüzyıllar arasında süsleme ögesi olarak önem kazanmış özellikle de Sultan III. Ahmed (1673-1736) döneminde (1718-1730) bu çiçeğe çok fazla önem verilmiştir. Bu sebeple de bazı tarihçiler tarafından bu dönem "*Lale Devri*" olarak adlandırılmıştır. (Turhan Baytop, *İstanbul Lâlesi*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992, s. 1-2; Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, İstanbul 1992, s. 107-108).

"*Lâmelîf, lâm, he*" olarak yazılan lâlenin, Allah ismindeki harfleri taşıması önemini daha da arttırmakta, her soğandan yalnızca bir sap ve çiçek çıkmasından dolayı aynı zamanda Tanrı'nın birliğini simgelemekte ve tevhid sembolü olarak kabul edilmektedir. Arapça'da yazılışı da "*kelime-i tevhid*"ın harfleriyle başlamaktadır. Ayrıca, Allah'ın başındaki "*elif*" harfi ile de lâle arasında bir benzerlik kurulmakta ve ebced hesabıyla "*Allah*" ve "*lale*" sözcükleri aynı sayıyı (66 sayısını) vermektedir. Lâle ters çevrildiğinde eski harflerle hilâl anlamına gelmekte, hilâl de Osmanlı Devleti'ni simgelemektedir. Tüm bunların bir sonucu olarak da tasavvufta kutsal sayılmıştır. İstanbul'un simgesi olan lale, 16. yüzyıldan 18. yüzyılın sonlarına kadar İstanbul'da soyluluğu ve inceliği sembolize etmiştir. Ayrıca pek çok şeyhin ve imamın da cami ve tekke bahçelerinde lâle yetiştirdiği bilinmektedir. Bunlardan biri de Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'dir. (Necdet Sakaoglu, "Lale", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1994, s. 178, 180; Ayla Ersoy, "Geleneksel Süsleme Sanatlarında Kullanılan Bazı Çiçek Motiflerinin İslâm İnancına İlgisi", *Sanat ve İnanç*, C. 2, İstanbul 2004, s. 247).

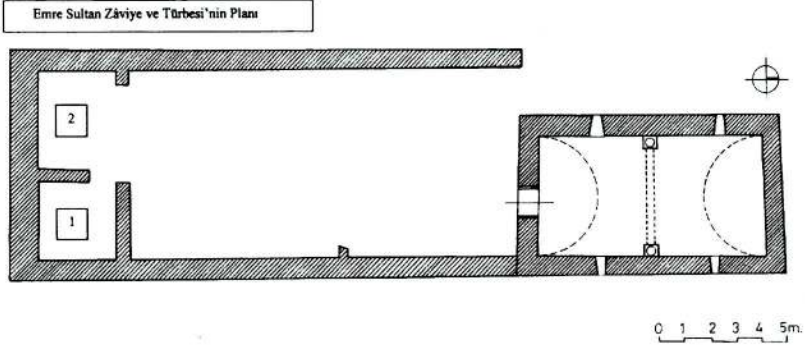
İran halk edebiyatı ve geleneğinde ise "*ızdırab çiçeği*" adını taşıyan lalenin göbeğindeki siyah tomurcuklar, mistik şiirde, "*Tanrı ile birleşmek ve onda yok olmak arzusuyla yanan, ızdırab çeken kalbin*" simgesidir. Öte yandan lale, bir taşra çiçeğidir ve tasavvufi kültürde tarikata giren ham müritleri simgelemektedir. (Beşir Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s. 109; Irene Melikoff, "La fleur de la souffrance recherche sur le sens symbolique de lâle dans la poésie mystique Turco-Iranienne", *Journal Asiatique*, 1967, CCLV/5, 3-4, s. 343, 348, 356, 341, 343, 356, 360).

BİBLİYOGRAFYA

- Akkan, Selami, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Afyon'daki Vakıf Hizmetleri*, Süleyman Demirel Üni., Sos. Bil. Enst. İslam Tarihi ve Sanatları A.B.D., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1999.
- Arda, Zeki Cemil, "İsviçre Kütüphanelerindeki Seyahatnameler ve K.A. Olivier Küçük Asya Seyahatnamesinde Afyon-Kütahya İzlenimleri", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmaji Sempozyumu Belgeleri (28 Ekim-1 Kasım 1985)*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1987, s. 377-389.
- Atabek, Ömer Fevzi, *Anadolu (Vilâyeti) Tarihçesi*, Haz. Yrd. Doç. Dr. Turan Akkoyun, Afyon 1997.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Ateş Çiçek Lâle*, Kasım 2003.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, İstanbul 1992.
- Ayverdi, E.H., *18. Asırda Lâle*, Neşre haz. M. Uğur Derman, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006.
- Bakı, Edip Âli, "Afyon'da Eski Zamanlarda Asayiş", *Taşpınar*, Afyon Halkevi Mecmuası, S. 140-141, Ekim 1946, s. 357-359.
- Bakı, Edip Âli, *Afyonkarahisar'da XVII., XVIII. Asırlarda Meçhul Halk Tarihinden*, Afyon 1951.
- Baytop, Turhan - Cemal Kurnaz - F. Çiçek Derman, "Lâle", *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 79-81.
- Baytop, Turhan, *İstanbul Lâlesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Bulduk, Üçler, *XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sâhib Sancağı*, Ankara Üni. Sos. Bil. Enst. Tarih A.B.D., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.
- Çal, Halit, "Tarih İçinde Afyonkarahisar Şehrinin Fiziki Gelişi", *3. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1993)*, Afyonkarahisar Belediyesi Yay., Afyonkarahisar 1994, s. 302-341.
- Çelikkol, Zeki Alexander de Groot ve Ben J. Slot; *Lale İle Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara 2000.
- Daş, Ertan, *Afyon'daki Türk Anıtları*, Ege Üni. Sos. Bil. Enst. Arkeoloji ve Sanat Tarihi A.B.D., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997.

- Demiriz, Yıldız, *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler*, İstanbul 1986.
- Devrim, M.Saffet, *Şu Bizim Belde (Afyon-Kütahya-Eskişehir İllerinde Araştırmalar)*, Ankara 1975.
- Ersoy, Ayla, "Geleneksel Süsleme Sanatlarında Kullanılan Bazı Çiçek Motiflerinin İslâm İnancı ile İlgisi", *Sanat ve İnanç*, C. 2, İstanbul 2004, s. 245-249.
- Gönçer, Süleyman, *Afyon İli Tarihi*, C.I, İzmir 1971.
- Güneş, Mehmet, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karahisar-ı Sâhib Sancağı (Şer'iyeye Sicillerine Göre)*, Gazi Üni. Sos. Bil. Enst. Tarih A.B.D., Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- Haspels, C.H.Emilie, *The Highlands of Phrygia*, C. I, 1971 New Jersey.
- Karazeybek, Mustafa, "Afyonkarahisar'da Zâviyeler", *Afyonkarahisar Kütüğü*, C. I, Afyonkarahisar Üniversitesi Yayınları, Afyon 2001, s. 415-426.
- Kâşgarlı Mahmud, *Divân-ı Lûgat it-Türk*, terc. Besim Atalay, C. I, 1939.
- Kolay, İlknur Aktuğ, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara 1999.
- Künter, Halim Baki, *Yunus Emre, Bilgiler-Belgeler*, 2. Baskı, Eskişehir 1991.
- Melikoff, Irene, "La fleur de la souffrance recherche sur le sens symbolique de l'ale dans la poésie mystique Turco-Iranienne", *Journal Asiatique*, 1967, CCLV/5, 3-4, s. 341-360.
- Önkâl, Hakkı, *Anadolu'da Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Ankara 1986.
- Parman, Ebru, *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir 2002.
- Ramsay, W.M., *Impressions of Turkey During Twelve Years' Wanderings*, London 1897.
- Roding, Michiel-Hans THEUNISSEN, *The Tulip: A Symbol of Two Nations*, İstanbul 1993.
- Sakaoğlu, Necdet, "Lale", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1994, s. 178-182.

- Sözen, Metin, "Anadolu'da Eyvan Tipi Türbeler", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1968, s. 167-210.
- Sümer, Faruk, "Döğörlere Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 139-158.
- Uçankuş, H.Tahsin, "Başlangıçtan İkinci Bin Yılın Sonuna Kadar Afyon'un Uygarlık Tarihi", *Tarih İçinde Afyon*, Afyon 1982.
- Uysal, A. O., "Afyon, Kütahya ve Denizli Çevresinde Araştırmalar", *Türk Etnografya Dergisi*, S. XX, Ankara 1997, Kültür Bak., s. 77-114.
- Üçer, Kaya - Münevver ÜÇER, *Lâle-i Münevverâm*, İstanbul 2006.

Resim 1 - Emre Sultan Zâviye ve Türbesi'nin planı - S. PARLAK

Resim 2 - Emre Sultan Zâviye ve Türbesi'nin genel görünüşü - S. PARLAK

Sevgi Parlak

Resim 3 - Emre Sultan Türbesi'nin giriş cephesi - S. PARLAK

Resim 4 - Emre Sultan Türbesi'nin giriş cephesinden düşen yazılı taş - S. PARLAK

Resim 5 - Emre Sultan Türbesi'nin kuzey ve batı cepheleri - S.PARLAK

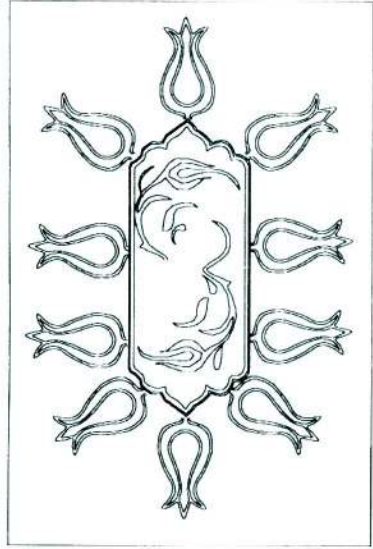
Resim 6 - Emre Sultan Türbesi'ni örten tonoz -S.PARLAK

Resim 7 - Emre Sultan Türbesi'nin içindeki devşirme sütun - S.PARLAK

Resim 8 - Emre Sultan Türbesi'nin duvarlarındaki lalelerden detay - S.PARLAK

Resim 9 - Emre Sultan Türbesi'nin duvarlarındaki lalelerin çizimi - S.PARLAK